

Két tűz között

Schöpflin Aladár, a Baumgarten Alapítvány kurátora (1941–1950)*

Schöpflin Aladár (1872–1950) a *Nyugat* első nemzedékének tagja volt, akiről Kosztolányi Dezső 1935-ben azt írta: „ő a magyar kritika. [...] Okos bátorsága, kemény mértéktartása, működésének évtizedekre visszanyúló folytonossága páratlan a mi irodalmunkban.” Mihez kellett a bátorság? Ahhoz például, hogy miután 1898-ban a *Vasárnapi Ujság* szerkesztőségébe és így a Franklin Társulat kötelékébe került, az akkori jócskán konzervatív, Szabolcska Mihályt szinte hétről hétre közlő és elismerő közegből kitekintve, Ady *Még egyszer* című kötetét a modern magyar irodalom egyik jelentős új teljesítményeként üdvözölte. Schöpflin ekkor a maga vidékies közérzetéről beszélt, kereste a helyét, s ehhez járult hozzá Ady, akit szemnyitójának mondott. Ezután minden kötetéről írt, s végül 1934-ben barátai unszolására egy könyvterjedelmű nagyesszében foglalta össze Ady jelentőségét. Ady „párjának” az indulás pillanatától fogva Móricz Zsigmondot tartotta. Kritikáinak száma ezres nagyságrendű. A megértő kritikát gyakorolta, minden munkát a benne rejlő potenciál felől olvasott, a normativitás vele kapcsolatban fel sem merülhet. Az irodalmat folyamatos mozgásban látta, amelynek korszakonként vannak egyenértékű magaslatai, s így

tekintett egyszerre nagyrabecsülés-sel Vörösmartyra, Petőfire, Arany Jánosra, Gyulai Pálra, Vargha Gyulára, Mikszáthra, Adyra (a szemnyitóra), Ignotusra (akitől rengeteget tanult), Babitsra, Kosztolányira, majd később meglátta a jövőt Ottlik Gézában, Mándy Ivánban, Nemes Nagy Ágnesben. 1937-ben jelent meg könyve, *A magyar irodalom története a XX. században*, amelynek egészen máig érvényes az első fele: a modern irodalom térhódítása társadalmi feltételeinek és mozgatóinak tūpontos leírása. Fél évszázadon át mindent olvasott, s emellett párhuzamosan majdnem ugyanilyen terjedelmű színikritikusi életművet hagyott hátra.

A Baumgarten Alapítvány alapító okirata 1928. május 1-jén kelt, Babits Mihály és Basch Lóránt írták alá. A Magyar Királyi Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium részéről Klebelsberg Kunó jóváhagyása 1928. július 7-én került rá a dokumentumra. Az alapítványt mindvégig minisztériumi ellenjegyzés felügyelte. Az alapítványt az első pillanattól fogva érték támadások, s ezek ugyanarra a gondolati sémára jártak, ugyanazon érvkészlettel hadakoztak, mint a *Nyugatot* érő támadások. A szélső-jobboldali Milotay lapja, a *Magyar-ság* „kozmpolita írók kitenyésztesére létesített alapítványnak” nevezi a létrehozott szervezetet, amelynek célja „megvásárolni a magyar írók lelkét és lelkiismeretét”, és rombolni

* A tanulmány rövidített részlet a szerzőnek az Osiris Kiadónál rövidesen megjelenő Schöpflin Aladár-monográfiájából.

a „magyar nép történelmi értékeit, a fajiságának, előkelő úri erkölcsének legbájosabb és legszentebb megnyilatkozásait”.¹ Az egykori nyugatos Szabó Dezső – még a díjosztás előtt – a tőle szokásos harsány képzet-társítások után azt javasolja, hogy a végrendelet „beteg feltételeit még az emlékezetünkéből is töröljük ki. A díjak elosztásánál sohase figyeljünk egyébre: mint a magyar szellemi fejlődés mély imperatívuszaira, a magyar lélek orgánikus szükségeire”.²

A kezdetektől 1941 nyarán bekövetkezett haláláig Babits Mihály állt az alapítvány élén.³ Halálát követően a vallás- és közoktatásügyi minisztérium alapítvány ügyosztályán felbontották a Babits által letétbe helyezett „utódkijelölési irat”-ot. Ebben a sorrendben Schöpflin Aladár állt az élén, őt követte Illyés Gyula, majd Illés Endre.⁴ Ekkortól a döntések – az alapító dokumentum szerint – elsősorban Schöpflinen, „a magyar kritikusok nesztorán”⁵ múltak. Mellette a tanácsadó testület tagjai Sík Sándor, Rédey Tivadar, Keresztury Dezső, Kerecsényi Dezső és Molter Károly voltak.

1942-ben, az első Babits nélküli díjkiosztón Schöpflin megemlékező beszédet tartott, majd átadták a díjakat. Háromezer pengős évdíjat

kapott Berde Mária, Bohuniczky Szeffi, Rónay György, Mátrai László, Ortutay Gyula és Szentimrei Jenő. Kétezer pengős évdíjat Ember Győző történettudós és Szabédi László, továbbá ezerpengős díjat juttatott a kuratórium Vajda Endrének. Érdekesek s egyben már éles hangúak a sajtókommentárok. Az imrédysta vitéz Jaross Andor szerkesztésében megjelenő *Nemzetőr* szerint „[h]árom író” kapott az idén Baumgarten díjat. Berde Mária, Bohuniczky Szephi [sic!] és Virginia Woolf, akinek *Évek* című regényét Rónay György *Fák és gyümölcsöztette*” [sic!].⁶ A mondat többszörösen is tisztességtelen. Rosszindulatú a három író megjelölés, ami bizonytalannal konzervatív nőíró-ellenességet takar. A számnév is pontatlan, és Bohuniczky Szeffi keresztneve helytelenül szerepel. Mindezt tetézi egy célzás, Rónay György nemi identitásának kétségbe vonásával és az epigonizmus vádjával.⁷

Egy másik viszonyulás azt emeli ki, hogy három erdélyi író is kapott Baumgarten-díjat, miután 1940. augusztus 30-án, a második bécsi döntéssel Partium, Észak-Erdély és Székelyföld 54 százalékos magyar lakossággal visszakerült Magyarországhoz. Az *Esti Kis Újság* csak az erdélyieket említi. Kifejezetten az anyagiakra összpontosít: „ne restelljük kimondani, hogy *pénzről* van szó [...] Erdélyben az *írásnak huszonkét esztendőn át közigazgatást, hadsereget, államot kellett helyettesíteni*”, s az irodalomhoz is feltétlenül kell „*pézz, pénz és pénz!*” Megemlíti a beszámoló

¹ Téglás János (szerk.): *A Baumgarten Alapítvány. Dokumentumok I–V.* Babits Könyvtár. Argumentum, Budapest, 2003–2007. A továbbiakban: *Dokumentumok*.

² *Baumgarten Alapítvány. Dokumentumok I.*, 6.

³ Kitűnő tanulmányban elemzi Babits működését az alapítvány élén Kelevéz Ágnes: Bársonyszék vagy tüzes trón. Babits presztízs változásai a *Baumgarten Alapítvány* kurátoraként. *Holmi*, 2002/április, 457–475.

⁴ *Jegyzőkönyv* [1937. április 21., felbontva 1941. augusztus 6.]

⁵ *Dokumentumok IV.*, 27.

⁶ 1937-ben jelent meg Virginia Woolf *Years* című regénye. Műveiből Rónay György is fordított, 1941-ben jelent meg regénye *Fák és gyümölcsök* címmel.

⁷ *Dokumentumok, IV.*, 41.

ló, hogy az erdélyi díjazottak mindegyike szűkölködik: Berde Mária szanatóriumi ápolásra szorul, a tisztánlátó publicista, Szentimrei Jenő, a *Brassói Lapok* megszűnése (1940) óta kenyérkereset nélkül van, s a sokféle kisegyzisztencia, a szegénység fiatal írója, Szabédi László elismerésével figyelem fordul a legfiatalabbak felé is. A kolozsvári *Erdélyi Szemle* hangos örömmel veszi tudomásul a három díjazottat. Sajnálkozva állapítja meg, hogy az irodalomkritika „még mindig nem egyenjogúsította az erdélyi irodalmat”, Reményik Sándort továbbra is „végvári” melléknévvel említik. Tapasztalataik szerint Erdélyben „általánosan nem ismerik még” a Baumgarten-díj jelentőségét, s ezért arra kérték Schöpflint, hogy ismertesse a „díj szellemét és kezelését”. Az általános tudnivalók mellett Schöpflin megemlíti, hogy a tanácsadó testületet kiegészítették Molter Károllyal,⁸ hogy „a felvetődő erdélyi kérdésekben egy tárgyilagos erdélyi író adhasson mindig megfelelő felvilágosítást, s ezzel mintegy erdélyi szakértője legyen a kuratóriumnak”. Az erdélyi irodalomról is nyilatkozatra kéri Schöpflint, aki ekkor úgy reméli, hogy „annak külön helyzete apránként elhalványul. Beleforr s beletartozik a magyar irodalomba. Az erdélyi sajátosságok és hagyományok azért megmaradnak, meg kell, hogy maradjanak, s azt folytatni, sőt fokozni kell. A visszatéréssel a mérték némileg módosul, átalakul, s helyzetének megfelelően magyarországi mértékkel kell, hogy az érté-

keit mérjük ezután.”⁹ Hozzátehetjük, Schöpflin már az 1937-es irodalomtörténetében kiváló véleménnyel volt az erdélyi irodalomról, sőt, az utódállamok irodalmi közül egyedül ennek a régióknak tulajdonított csak komoly értéket.

Ám ezeknél a kritikai megjegyzéseknél már egyre sötétebb viharfelhők gyülekeztek a díj fölött. Az *Új Európa* című, Matolcsy Mátyás szerkesztette lap *Zsidó mecénás a magyar irodalomban* címmel közölt egy támadó cikket Dömötör Lászlótól.¹⁰ Az írás felütése egyértelmű: „ma, a nemzetiszocialista fiatal államok győzelmei idején zsidó irodalmi nagydíjról, a zsidók irodalmi szolidaritásáról bizonyosan utoljára beszélhetünk”. Ezután felidézi a zsidóság magyarországi térhódítását, ami szerinte Trianon következménye, mert „a távoli irodalmi gócpontok” leszakításával „a szellemi élet kizárólagos központja” Budapest lett. Ebben a kultúrát átható zsidó szellemiséget sugárzó levegőben jött létre a Baumgarten Alapítvány. De, írja Dömötör, a helyzet javult: „a zsidók, akiket a magyar irodalom és kultúra örökké szégyellni fog, eltűntek; vagy egy távoli földrész fogadta be őket atyafiságos öleléssel vagy pedig a szívósabbak itthon rejtőzve még ideig-óráig rontják a közéletet. A zsidó irodalom már halkabb és csak csendben töri, zúzza, teszi tönkre a hiszékeny lelkeket.” Elősorolja, hogy „hány született, még ma is élő zsidó író élvezte az alapítvány összegét a magyarok rovására”. Basch Lóránt kinevezését is származásával

⁸ Molter Károly (1890–1981) író, hírlapíró 1942 januárjától 1946. november 16-ig volt a tanácsadó testület tagja.

⁹ *Dokumentumok IV.*, 55–56.

¹⁰ Dömötör László (1923–1974/76?), újságíró. 1956 előtt beszervezte az ÁVO. „Első felesége magas rangú ÁVH-s tiszt elvált felesége volt” – közli róla az ÁBTL terjedelmes dossziéja.

magyarázza. Négy hónappal később a lap főszerkesztője, Matolcsy Máttyás¹¹ is megszólalt – mégpedig a parlamentben (!): „Egyenesen abszurdumnak tartom, hogy a magyar irodalom irányításában még ma is döntő szerepe lehessen a Baumgarten-díjnak.” A díj alapítása „a világháború utáni liberális kor csúcán” történt, s a Nobel-díj után következő legnagyobb irodalmi és tudományos alapítványnak nevezi, amely számításai szerint 300 000 pengőt juttatott a díjazottaknak. Megismétli, amit a jobbra tolódó sajtó is felemlgetett, hogy anno a két kurátor egyikének „zsidót jelöltek ki”, és „ez az úr a díjak odaítélésében természetesen döntően szerepelt”. Számon tartotta, hogy évente hány zsidó író kapott díjat, adata ismét megegyezik Dömötör Lászlóéval. (Évi két-három-négy személyre utal, és egy évben öt „zsidó” díjazottat említ.) Majd állít és kérdez: „Nem is tehetségesek az illetők. Hol vannak ezek a zsidó írók azoktól a magyar tehetségektől, akik sohasem jutottak díjazáshoz azért, mert fajiságukat megtagadni nem akarták”. Ezen a ponton Kállay Miklós miniszterelnök – akit szokás volt második Bethlen Istvánként említeni a korban – egyetértő közbekiabálását is említi a jegyzőkönyv. Matolcsy Erdélyi Józsefet nevezi „a legnagyobb magyar költőnek”, aki kapott ugyan díjat,¹² de nem elég sokszor. Ezek után felkéri Antal István nemzetvédelmi propagandaminisztert, hogy – akár a kultuszkománnyal együtt – vegye át a díj gondozását. Sőt továbbmegy: alapít-

son egy Horthy Istvánról elnevezett, „a magyar fajta érdekét szolgáló” új irodalmi díjat is.¹³ Parlamenti kísérlet történt tehát a díj megszüntetésére.¹⁴ A következő évben a Soli Deo Gloria szövetség nevében a lazán népiekhez tartozó Gombos Gyula támogatta a zsidótlanítás tervét.¹⁵

Nem tudjuk, hogy ez a parlamenti vita milyen visszhangot kapott a kuratóriumban, csak sejtjük. De 1942-ben még nem reagáltak a támadásokra. Mindezenközben Schöpflin levelezett Sík Sándorral, aki ekkor általában nem tudott feljönni az ülésekre. (A háború utáni években ellenben aktív tagja volt a tanácsadó testületnek.) Sík ajánlotta a Baumgarten könyvtárba Radnóti Miklóst, akit Schöpflin is pártolt, több okból. Legelőször is, mert tehetségét nagyra becsülte, ismerte személyesen, és olvasta Kaffka Margitról szóló doktori disszertációját. Másrészt Radnóti a fia, Schöpflin Gyula kifejezetten közeli barátja volt, s ezen a szalon is rendszeres volt köztük a személyes kapcsolat. Radnótit azonban 1942. július 1-jétől munkaszolgálatra szólították, ez pedig már nem tette lehetővé – nem pusztán mentő jellegű – foglalkoztatását.

Az 1943. évi díjak kiosztása alkalmával már nyilatkozott Schöpflin Aladár a „szélsőjobboldali támadásokról” a liberális *Esti Kurir*ban. A

¹¹ Matolcsy Máttyás (1905–1953), agrárközgazdász, jobb-, majd szélsőjobboldali, szalaszista politikus.

¹² Erdélyi Józsefet három ízben díjazták.

¹³ A Horthy István Irodalmi és Tudományos Nagydíj alapítási munkálatai meg is kezdődtek, el is jutott az alapító dokumentum a kultuszminiszter asztalára, kiosztására azonban nem került sor.

¹⁴ Az országgyűlés képviselőházának 310. ülése 1942. november 20-án, pénteken. Témája az 1943. évre szóló költségvetés. *Képviselőházi napló, 1939. XVI. Kötet. 1942. november 20. – 1943. április 12.* Athenaeum, Budapest, 1942. 36–37.

¹⁵ *Dokumentumok IV.*, 79–83.

szerkesztőségi bevezetőben az utolsó öt-hat év jellemzőjeként említik a díjkiosztások alkalmával visszatérő szélsőjobboldali sajtótámadásokat,¹⁶ amelyeknek ettől az évtől kezdődően kifejezett célszemélye Schöpflin. Az alapítvány eszmei önállósága a kifogás tárgya. „Irodalmi szempontokra nem is hivatkoznak, hacsak a »nép írók« fokozott támogatását nem követelik” – írja a támadásokról az *Esti Kurir*. Az alapítvány kurátorai a zsidók iránti hűséggel sáfárkodnak a zsidó pénzen. A cikk felidézi a tervezett új Horthy-díjat, s azt a következtetést vonja le, hogy „Matolcsy hivatottnak érzi magát a magyar irodalom irányítására.” De megszólaltatja a liberális lap Schöpflint is, aki – a hozzá közel álló közegben – kifejti, mire vannak hivatva. Hogy „minden mellétekintet nélkül, tárgyilagosan azokat az írókat támogassuk akár évdíjjal, akár segéllyel, akik eszményi célok szolgálatában becsülettel és az írói jellemnek megfelelően végzik munkájukat. „Minket ebben a tekintetben nem vezet semmiféle elfogultság, sem személyek iránt, sem pedig irodalmi vagy másféle pártok érdeke.”¹⁷ Nem volt hatástalan a szélsőjobb fenyegetése, az alapítvány és az 1943. évi díjazottak nevét közzétevő lapok bizonyítási kényszert éreztek, és felsorolták, kit hányszor jutalmazott a tizenöt éves alapítvány. A számszerűsített felsorolás élén Erdélyi József és Juhász Gyula állt, mindketten háromszoros díjazással. (A segélyezettekről nem készült kimutatás.)

Az 1943 januárjában lezajlott díjadó ünnepségről a lehető legtaszítóbb

módon számolt be a *Magyar Út*, érdeemes felidézni a légkör jellemzésére. A riportszerű beszámoló hangulatkeltő, antiszemita felütésű: „A Sas utca házai abban különböznek a Rumbach utcáétól, hogy itt a káposztaszag előkelőbb tónussá szublimálódott, a libamáj illata is csak elfinomodva húzódik ki az ajtórepedéseken.” A névtelen szerző később kiemeli, hogy „a jutalmazottak között ezúttal egy sincs zsidó. Mégis, ha szemügyre vesszük az ünnepségre összegyűlt intim társaságot: zsidó egy jó hányada. Pedig csak a jutalmazottak „*hozzátartozói és a bennfentesek vannak itt.*” A szerző meg van lepve, hogy „az egész ünnepség nincs olyan, mint mondjuk egy kefegyár év végi közgyűlése”.¹⁸ Hangulatkeltő az újságcikk, a következő évben hatalomra jutó nyilasok és hungaristák valóságos szellemi szálláscsinálója.

Egy másik, hosszú, elemző írás a hangsúlyozottan szélsőjobb *Egyedül Vagyunk* oldalain jelent meg. A publicisztikai hangvételű írás áttekinti az alapítvány történetét, nem kímélve az alapító személyét, akiről fontosnak tartja kiemelni, hogy „*zsidó fajú elsőfokú unokatestvérek*” házasságából született, s „apja cipőpertliárus”. A vagyon anyai ágról érkezett. Ebből a két (hamis) tényből pszichologizáló következtetéseket von le az újság, természetesen kedvezőtlen következtetésekkel. A díjakra térve a kurátorokat is osztályozza, Babitsot „keresztény baloldalinak”, Basch Lórántot egy jelzővel, a zsidóval bélyegezve. A konklúzió, hogy „a vér nem válik vízzé”, Baumgarten bármennyire elhidegülhetett olykor „fajától”, az alapítvány mégis zsidó lett. Babitsot a

¹⁶ *Dokumentumok IV.*, 90–91, 99–102, 105–106, 112–120.

¹⁷ *Dokumentumok IV.*, 85–87.

¹⁸ *Dokumentumok IV.*, 106–199.

„zsidó” alapítvány havi 500 pengővel díjazta. Eljátszik a szerző az általa nem látott alapító dokumentumokból a lapokban és az *Új Idők lexikonában* megjelent idézetekkel, amelyek számára nem fedik egymást. Ebből és a kitételből, hogy a díjazandó írók nem áldozzák fel elveiket, azt a következtetést vonja le, a megfogalmazás „a zsidó dialektika [...] jól sikerült alkotása”. A tanácsadó testület munkáját „diktatori rendnek” nevezi, amit a „Baumgarten szellemére” való hivatkozás legitimál. A segélyek nem nyilvánosak, azok kapnak, akiknek a kurátorok adni akarnak. Az 1943. évi díjazást „olyasféle hébe-hóba alkalmazott megtévesztő mozdulatnak” tartja, mert feltehetően ismét erdélyi írókat fognak jutalmazni.¹⁹ Közben „olyan titkos pénzügyi műveleteket” bonyolítanak le, melyeket „egyszerűen a zsidó hitközségek belügyének volna szabad tekinteni”. „Hogy az új életre készülő magyar generációk útmutatói, a magyar tehetségek kegyként kiosztott zsidó perselyfillérekre legyenek utalva, még hozzá azzal a feltétellel, hogy »feleljenek meg«, vagyis jegyezzék el magukat Baumgarten szellemének?” A szerző nem érez ellentmondást abban, hogy más jobboldali orgánus – szégyenként említve ugyan, de – a legnagyobb, legtehetősebb alapítványként hivatkozik a Baumgarten Alapítványra.

A *Egyedül Vagyunk* szerzője írása további részében áttér az ügyvédek kezdeményezte ellendíj létrehozására, patetikus szómágiával ecseteli, hogy „[k]isemberek havi tíz pengőjé-

vel [...] igenis sikerült megmozgatni a magyar társadalmat a magyar írók és a magyar irodalom támogatására. A *Magyar Irodalompartoló Társaság* mögött nem áll semmiféle klikk vagy érdekszövetkezet, csupán a felismerés, hogy a magyar író a nemzet lelkiismerete, a magyar nép igényeinek és vágyinak megszólaltatója.” A létrehozandó szervezethez nem pusztán csatlakozott vitéz Endre László, hanem egész vármegyei apparátusa segítségével is felajánlotta. Endre ekkor Pest vármegye alispánja, egy évvel később a zsidó deportálások megszervezője. A *Magyar Út* szerzője, Orsy Gábor végül arra szólítja fel a Baumgarten Alapítványt, „közérthető magyar nyelven” vezessék be az alapszabályokba, hogy „ez az alapítvány zsidó célokat szolgál, jutalmaz”.²⁰

Ebben a közegben kellett józannak, az eredeti célhoz ragaszkodónak maradnia az alapítványnak. 1943 telén a kuratóriumi jegyzőkönyv szerint Schöpflin Aladár a fiatal Kálnoky Lászlót is javasolta, akinek „személyi körülményeiről azonban nincs tájékozódva”.²¹

1944 januárjában a különlegesen nagy összegű, 8000 pengős fődíjat Szabó Lőrinc kapta. Kolozsvári Grandpierre Emil, Gulyás Pál és Benedek Marcell fejenként 6000, Berda József és a történész Csapodi Csaba 2000 pengős díjban részesült. (A kuratóriumi ülésen Szekfű Gyula is jelen volt, a díjkiosztáson „elfogultan” viselkedő, „gyerekfiatal” történész Csapodi Csabát ő javasolta a kitüntetésre.) Milotay lapja, az *Új Ma-*

¹⁹ Az erdélyi jutalmazottak: Tamási Áron, Asztalos István és Szemlér Ferenc. Mellettük Bóka László, Fodor József, Jankovich Ferenc, Révay József és Képes Géza kaptak díjat.

²⁰ *Dokumentumok IV.*, 112–120. Baumgarten Arthur nyilatkozatban utasította vissza Orsy genealógiáját. *Dokumentumok IV.*, 166–168.

²¹ *Dokumentumok IV.*, 130.

gyarság 1944-ben közölte a díjazott Berda József néhány versét a *Magyar Csillagból*, lejárató szándékkal. Az egyik Villonra hajazó önéletrajzi Berda-vers így végződik: „Eleget élttem. Ideje / már hogy felakasszanak.” Majd azt a kommentárt fűzi hozzá az *Új Magyarság*, hogy Illyés akkoriban azt mondta, „ők az egyedüliek, akik nem akarnak akasztani. Elég baj...”

1944 januárjában – egy ízben – kiosztották a Magyar Irodalompartoló Társaság összesen 46 ezer pengős *ellenjutalmát* tizenhét írónak. (A Horthy István-díj végül nem jött létre.) A 10 000 pengős nagydíjat Szabó Dezsőnek adták, valamint díjazták Erdélyi Józsefet, Kodolányi őskereső regényeit, Németh László *Kisebbségben* című esszéjét, Szabó Lőrincet életművéért, a közbeszédből leginkább a zsidók elleni támadásokat kiszűrő és azzal azonosuló „fekete bojtár”, azaz Sinka István *Vád* című verseskötetét, az ebben az időben több antiszemita kiszólást tevő Tatay Sándort, s többek között Wass Albert *Farkasverem* című – a Baumgarten Alapítvány által 1934-ben már szintén díjazott regényét.²² Az ellendíj tehát a szélsőjobbhoz közel álló népieket díjazta, akiket lehetett saját népi és egyben antiszemita olvasási kódjuk szerint értékelni.

Ilyen önszerveződésen alapuló, illetve ideológiailag determinált díj-

²² Az 1934-ben megjelent *Farkasverem* című regényéről írta Schöpflin: „Wass Albert témája a mezősegi régi főúri családok élete. Az író olyan realiztikus vonásokkal ábrázolja ezt a különleges életformát, hogy szinte kulcsregényre kell gondolni. Nyomasztóbb és lehangolóbb valamit alig olvastam hosszú idők óta, mint ez a regény. Egy társadalmi osztály pusztulását ábrázolja, nem a külső körülmények kényszere alatt, hanem belülről, belső energiáinak kihalása miatt.” Schöpflin Aladár: Erdélyi irodalom. *Nyugat*, 1935/7. 3.

osztásra csak egyszer került sor, s érdekesek a díj és az ellendíj közti az átfedések is.

Ezt követően hosszú cezúra következett. A díj egyik alapjául szolgáló ingatlan, a Sas utcai épület a háború alatt kigyulladt a gyújtóbombáktól, így a Baumgarten Alapítvány székhelye átmenetileg megszűnt létezni, s vele együtt Babits emlékszobája, beleértve könyvtárát, mely magában foglalta Tóth Árpád és Kosztolányi könyveit is. Basch Lóránt egy 1946-os levele szerint „a károk helyreállítása nem ró aránytalanul súlyos terhet az alapítványra”, továbbá remélte, hogy „az alapítvány rövidesen visszanyeri jövedelmének 60%-át”. 1946 szeptemberében az építkezés terén valóban előrejutottak, a szükséges anyagokat leszállították, próbálták a Sas utcai ház félemeletét „kiadni és újjáépíteni. A hirtelen beállott stabilizáció – [1946. augusztus 1-jén vezették be a forintot – Sz. Á.] – megakasztott minden építkezést.” Rendkívüli segélyeket osztottak, és szóba került, hogy a jövőben kizárólag fiatal tehetségeket segítsen az alapítvány. Ez többé-kevésbé így is lett, noha a „fiatal” jelző definíciójára nem került sor. Még egy előreívó elhatározás született, nevezetesen az, hogy az alapítvány a magyar szerzők idegen nyelven való megjelenését is támogatja.²³ A tanácsadó testület első ízben máj 17-én ülésezett, Schöpflin és Basch vezetésével. Elek Artúr helyzetének kilátástalansága miatt és a német megszállást követő félelmében öngyilkos lett, új taggal kellett kiegészíteni a testületet. Schöpflin Gellért Oszkárt javasolta a helyére, aki büszkén val-

²³ *Dokumentumok IV.*, 302.

lotta kommunistának magát, és kritizálta a testületben helyet foglaló „nem egy jobboldali író” jelenlétét.²⁴

A háború utáni első díjkiosztás 1946. január 18-án volt. A hatalmas infláció miatt a díjat törtaranyértékben adták ki. A díjakról hozott döntést Schöpflin Aladár hirdette ki.²⁵ Támadások ekkor is érték a határozatot. Beszédében ugyanis Basch Lóránt felemlítette, hogy „a reakciós és fasiszta kormányok”, élve vétőjogukkal, megakadályozták Kassák és Zelk kitüntetését.

A „demokratikus napilap”, a *Szabadság* tudósítása szerint „az alapítvány erkölcsi kötelezettsége továbbra is fennáll, azokkal szemben, akiket Hóman Bálinték terrorja száműzött a jutalmazottak közül”.²⁶ A névtelen cikk azután feltűnő örömmel köszöntötte a – moszkvai emigrációból hazatért – filozófus, Lukács díjazását, hiányolta viszont a „súlyos anyagi gondokkal küzdő” Nagy Lajos, a „beteg” Tersánszky, a „mindig mellőzött” Déry, a kolozsvári Nagy István, „az alapítvány által annak idején tapintatlanul megbántott” Fodor József s többek között Kovai Lőrinc jutalmazását. (Kovai a kommunista *Szabad Nép* munkatársa volt.) Majd felhozta Basch Lóránt „hajdani, nagy visszatevészt keltő nyilatkozatát, melyben József Attilát a »Medvetánc« című

kötetének megjelenése után még nem tartotta »méltónak« a nagydíjra.²⁷ Ugyanekkor az újonnan létrejött írószövetségben – már 1946 januárjában! – „legtöbbször a Baumgarten-díj kuratóriumának sürgős kicserélését követelték a haladó szellemű magyar írók érdekében”, egészen odáig menően, hogy a Magyar Írók Szövetségének „elnöki tanácsa” döntsön a jövőben a Baumgarten-díjakról.²⁸

Schöpflin Aladár ezekben az időkben kevesebbet volt személyesen is jelen. A háború utáni években kevesebb a közvetlen, tőle megjelent írás, nyilvános dokumentum, legfőképpen lektori jelentéseket találunk ezekből az évekből. A Baumgarten-ügyekben inkább Basch Lóránt járt el, az ő levelei vannak többségben az alapítvány történetét feldolgozó, és itt többször hivatkozott dokumentumgyűjteményben. Igaz, az ügyek többsége materiális természetű. Schöpflint megromlott egészsége, súlyos érszűkülete, kisebb agyérgörcsei, nagyot hallása is akadályozta. S mindemellett ott volt a mindenkit sújtó háború utáni szűkösség. Ekkori feladatairól, véleményalkotásairól levelezéséből van tudomásunk. 1946 szeptemberében – vidékről – Basch Lóránt levelére válaszol egyetértőleg. Ezek szerint Kálnoky Lászlót, Pilinszky Jánost és Ottlik Gézáat ajánlották a kurátorok figyelmébe, mint „támogatásra szorulókat”.²⁹ A támogatások indokai változatosak, a magyar írók nehéz helyzetét rögzítik.³⁰ (Még Schöpflin

²⁴ *Dokumentumok IV.*, 192.

²⁵ Díjazottak: 50 gramm törtaranyértékben Füst Milán, Gyergyai Albert, Lukács György és Török Sophie részesültek elismerésben, 20 gramm értékben Devecseri Gábor, Hegedűs Zoltán, Kádár Erzsébet és Pogány Ö. Gábor. Ekkor a Baumgarten Ferencet nagyra becsülő Lukács György tartott emlékbeszédet. Lukács György: Baumgarten Ferenc. In uó: *Új magyar kultúráért*. Szikra, Budapest, 1948. 207–211.

²⁶ Hóman Bálint 1932 és 1938, majd 1939 és 1942 között volt kultuszminiszter.

²⁷ *Dokumentumok IV.*, 214–215.

²⁸ *Független Magyarország*, 1946. január 21. 3. Közli: *A Baumgarten Alapítvány. Dokumentumok IV.*, 214–215.

²⁹ *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 394.

³⁰ A jogvégeztet Kálnoky László jöletti ügyekkel foglalkozó belügyminisztériumi tisztviselő volt 1940-től, ezt nem vette jó néven az új

felesége is folyamodik Basch Lóránt-hoz egyösszegű nagyobb kifizetésért, hogy üzelőt tudjanak venni.)³¹

1946 novemberében Schöpflin lakásán tartott ülést a tanácsadó testület, mégpedig az alapító oklevél átalakítása, megújítása kérdéséről. Erdély újbóli elvesztésével Molter Károly helyére Mátrai Lászlót, az Egyetemi Könyvtár főigazgatóját választották meg, de ennél fontosabb volt Schöpflinnek, hogy a korábbi „főfelügyeleti hatóság vétőjogát” kivette a szabályzatból. Annak idején a kuratórium ezt a paragrafust csak azért vette be az alapító oklevélbe, mert „az oklevél jóváhagyásának feltételét képezte [...] valahányszor az a kuratórium döntésével szemben gyakorolni kívánta. Különösen a »közrend« fogalma [...], valamint a nemzetellenesség ismérvének időnként változó megítélése teszi” aggályossá a vonatkozó paragrafust, illetve bekezdést. Schöpflin Aladár kifejtette, hogy „hite szerint igazi író nem lehet nemzetellenes”.³²

Az 1947-es díjkiosztó alkalmával a pénzügyek felelőse, Basch Lóránt mondott beszédet, nem pedig Schöpflin, az irodalmi kurátor. „Csak” a díjakat adta át Schöpflin, 10-10 ezer forintos nagydíjat kapott Déry Tibor, Kassák Lajos és Szabolcsi Bence, 3 ezer forintos jutalmat pedig Csorba Győző, Hajnal Anna, Faragó László, Kálnoky László, Pilinszky János és Trencsényi-Waldapfel Imre. A radikális *Haladás* című hetilap köszöntötte Pilinszkyt a díjazás alkalmából,

rendszer. Pilinszky „igen nehéz körülmények között él, keresete nincs, de nem tartozik azok közé, akik kérni tudnak és szölkak”, írja Basch.

³¹ Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei, 395.

³² Dokumentumok IV., 237–239.

s tudatta az olvasókkal, hogy Nemes Nagy Ágnes is a jelöltek között volt. „Nem tartjuk igazságtalannak sem a díjazatra, sem a díjazásból kimaradt költőre vonatkozó döntést, nagy örömmel és meglelégedéssel vesszük tudomásul, hogy a Baumgarten Alapítvány kuratóriuma felfigyelt a legfiatalabbakra is.”³³

Az 1947. november eleji tanácsadó testületi ülésen – itt felköszöntik a 75 éves Schöpflin Aladárt – a fennmaradt dokumentum szerint mindössze egyszer szólalt meg a főkurátor, javaslatokat nem fogalmazott meg, csak megemléltette, hogy Török Sándor a múltban egyszer nem kaphatta meg a díjat, és „méltányos volna, ha ehhez hozzájutna”.³⁴ Az ülés helyszíne Schöpflin Aladár lakása volt, nyilván, hogy kíméljék őt. A néhány héttel későbbi, november végi ülést ismét Schöpflin Aladár lakásán tartották meg. Ezen Keresztury Dezső jelezte, hogy tájékozódott, és Németh László elfogadná a jutalmazást. Schöpflin erre azt mondta: „visszaemlékezve azokra az ellentétekre, amelyek Németh László és az Alapítvány és különösen Babits Mihály között fennforogtak,³⁵ nem szívesen tenné a díjazást magáévá. Mindenesetre

³³ Dokumentumok IV., 268. Nemes Nagy Ágnes első kötete. Nemes Nagy Ágnes 1948-ban kapott Baumgarten-díjat. De kötete megjelenésekor – idézzük visszaemlékezését – „[m] eghallhattam még Schöpflin Aladár szájából a szédítő dicséret felső fokát, mert azt mondta, hogy Jó-ó. Ennél többet nem lehetett kapni a magyar irodalomban.” Kabdebó: A háborúnak vége lett. Kozmosz, Budapest, 1983. 85.

³⁴ Dokumentumok IV., 296–297.

³⁵ Németh László érintette Osvát és Babits viszonyát, Osvát állítólagos kellemetlenkedését, amikor Babitsól átvette a neki járó díjat, saját díjának elfogadását, amit írói pályája „legcsúnyább botlásának” tart. Németh László: Ember és szerep, Tanú-kiadás, Kecskemét, 1934. 151–152.

olvasni kívánna Németh László új regényét [az *Iszonyt*, amely a Nyugat kiadó gondozásában jelent meg 1947–48 fordulóján, korábban részletekben a *Válasz* közölte – Sz. Á.] és csak azután óhajtana nyilatkozni.”³⁶ A minőséghez ragaszkodó, az ellenérezéssel felülemelkedni képes álláspont Schöpfliné. Decemberben döntöttek a díjazottokról, de Schöpflin betegsége miatt nem volt jelen. Javaslatait Basch Lóránt terjesztette elő: meglátása szerint évdíjat kapjon Bölöni György, Vas István és Zelk Zoltán, illetve a negyedik helyen választani kell Devecseri Gábor és Weöres Sándor között. Jutalomban részesíteni javasolta Nemes Nagy Ágnes, Mátyás Ivánt és nagyobb jutalomban Lányi Saroltát és Vajda Endrét. A díjakat 1948. január 18-án a szokásos napon adták át.

A díjkiosztás napján a kommunista *Szabad Népb*ben Keszi Imre³⁷ nevezte lényegében túlhaladottnak a Baumgarten Alapítvány működését, annak fényében, hogy rövidesen ki fogják osztani az első Kossuth-díjakat.³⁸ „A Baumgarten-díj feltételei és hagyományai, a formális és mind a politikai rendszertől, mind az állítólagos tömegízléstől független írói szabadság őrzése, ma már nemes, de idejüket múlt hagyományoknak hatnak”, írta Keszi. József Attila elismerésének hiányát súlyos mulasztásnak tartotta: „a magyar munkásmozgalom legnagyobb költőjének konok mellőzése

egyformán következménye volt e díj öncélúan irodalmi szellemének és a díjazás diktatórikus formájának”. Konklúziója egyértelműen fenyegetés: „[k]ívánatos volna, ha [...] a Kossuth-díj mihamarabb az őt megillető térre szorítaná vissza a Baumgarten-díj jelentőségét, és minthogy a Nyugat körüli urbánus polgári irodalom feledésbe borította a feudális szellemű Akadémiát, úgy haladja meg [...] a szabad népi demokrácia nagy ajándéka íróinak, a Kossuth-díj, a polgári irodalom szánalmasan szegényes, de nálunk még eddig legnagyobb jelentőségű irodalmi díját, a Baumgarten-díjat.”³⁹

A díjkiosztáson Schöpflin csak a díjazottak nevét olvasta föl, beszédet nem tartott. A díjkiosztó még megkapta a szokásos sajtónyilvánosságot, ezekben még nem tükröződött a közelgő, sőt már másutt érezhető irodalompolitikai változás. A kereszténydemokrata *Hazánk* hosszabb interjút kért Schöpflin Aladártól és Basch Lóránttól, Schöpflint mint a magyar irodalom „great old manjét” szólították meg. A díj történetéről kérdezték, majd pedig a jelenben betöltött szerepéről, irányáról. Az alapítvány „[h]elyzete megváltozott, iránya változatlan” – szögezte le Schöpflin.⁴⁰ Az adminisztratív ügyeket (banki utalás, pénzek esetleges nyugati valutában való kifizetése, ezek kijuttatása az ekkor Rómában ösztöndíjjal tartózkodó díjazottaknak, felügyelőbizottsági tagság stb.) és a díjazottakkal való levelezést Basch Lóránt intézte.

Mintha az alapítvány vezetői – vagy személyesen Schöpflin – nem

³⁶ *Dokumentumok IV.*, 304–306.

³⁷ Keszi Imre (1910–1974), kritikus, író, zene-tudós, műfordító. 1946 és 1949 között a *Szabad Népb* éles hangú kritikusa.

³⁸ Az MKP Politikai Bizottsága 1947 szeptemberében tett javaslatot a Kossuth-díj létrehozására. A törvényjavaslatot 1948. február 5-én tárgyalta az országgyűlés Ortutay Gyula VKM-miniszter előterjesztésében.

³⁹ Keszi Imre: Baumgarten-díj és Kossuth-díj. *Szabad Népb*, 1948. január 18. 8.

⁴⁰ *Dokumentumok V.*, 35–37.

éreztek volna olyan komolynak a fenyegetést, vagy nem akarták valóságnak elfogadni, amit tapasztaltak. De Schöpflin Aladárt a történések visszakényszerítették a küzdelembe. 1948. augusztus 31-én „Kedves Barátom” megszólítással, tegező formában fordult Révai Józsefhez, s mint ha egy Révai számára is új problémát exponálna, számolt be az alapítvány Sas utcai házának „közületi kezelésbe vételéről”. Az elvétel elrendelője – vélhetően formálisan – Vas Zoltán, a gazdasági főtanács egyik vezetője volt, de feltesszük, hogy a lépésről nemcsak tudott a kommunista vezetés, hanem egyenesen onnan indult a kezdeményezés. Nehezményezte Schöpflin, hogy Basch Lórántot, akin évtizedek óta nyugszik az alapítványi ügyintézés, ezáltal ki akarják kapcsolni az alapítvány működéséből. Schöpflin érvelése a gazdasági célszerűtlenségre összpontosított, amikor a következőket írta: „[a] közületi kezelés sokszoros költséggel járna”, azaz anyagilag nehezebb volna a díj alapjának megteremtése. Ez a levél nem szól az alapítvány felszámolási kísérletéről, Révait kéri, hogy szempontjaikat közvetítse Vas Zoltánnak. Határozottan fejezte ki Schöpflin személyes célját: „az alapítvány ügye hanyatló életem legfontosabb feladata. Működésének további folytatásáért teljes lelkekkel felelősnek érzem magamat.”⁴¹ Az első fogalmazvány elkészítő formulája így hangzott: „meleg baráti szeretettel üdvözlő régi híved”. Ez az elküldött változatban szikárabban így hangzik: „őszinte tisztelőd és

híved”. Révai, válasza szerint, beszélt Vas Zoltánnal, aki megígérte, hogy „az épületet felszabadítja a közületi kezelésbe vétel alól”.⁴²

1948 novemberében a következő évi díjazások ügyében ismét Schöpflin Aladár lakásán ülésezett a tanácsadó testület. Néhány személycserére került sor, s a testületi tagok megtették javaslataikat.⁴³ Egy fordulóval később – külső helyszínen – konkrét javaslatokat is megfogalmazott a testület, Komlós Aladárt javasolta évdíjra, Thurzó Gábort és Sótér Istvánt hozta szóba nagyobb jutalomra, kisebb jutalomra Jánosy Istvánt terjesztette elő. A végleges döntés színhelye ismét Schöpflin lakása. Itt a viszonyok áthangolódására jellemző személyi döntés is születik: a kommunistákhoz húzó Gellért Oszkár a történész tanácsadói státusra Andics Erzsébetet⁴⁴ javasolta, amit a testület elfogadott. A testület döntése a díjazottakat illetően: 10 ezer forintos évdíjat adtak Németh Lászlónak az *Iszony* című regényéért,⁴⁵ valamint Ignotusnak, akit a közeli napokban vártak vissza amerikai emigrációjából. Ignotus díjazását anno már Babits is szorgalmazta, de mivel nem tartózkodott itthon, nem kaphatta meg az elismerést. Nyolcezer forintos díjat juttattak Trencsényi-Waldapfel Imrének és „Devecseri Gábor és Képes Géza közül annak, akit a tanácsadó testü-

⁴¹ Schöpflin Aladár Révai Józsefnek. Budapest, 1948. aug. 31. *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 403. A levelezéskötet közli a Gazdasági Főtanács levelét és egy válaszváltozatot is.

⁴² Révai József Schöpflin Aladárnak. Budapest, 1948. szeptember 10. *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 405.

⁴³ Jegyzőkönyv a tanácsadó testület 1948. november 13-i üléséről. *Dokumentumok V.*, 75–77.

⁴⁴ Andics Erzsébet (1902–1986), történész, akadémikus. A vizsgált időszakban a kommunista Pártfőiskola vezetője volt.

⁴⁵ A regény a rövid időre feléledő Nyugat Kiadó gondozásában jelent meg 1947/48 fordulóján. *Dokumentumok V.*, 96–97.

let szavazással kijelöl”. A szavazás 4:1 arányban Devecseri Gábornak kedvezett. Az öt 4000 forintos Baumgarten-jutalomra Benjámín Lászlót, Szabó Magdát és Szigeti Józsefet jelölték. (A negyedik helyen Schöpffin cserét javasolt, Nagy Sándort⁴⁶ nem tartotta elég jó írónak, helyette Karinthy Ferencet jelölte, eredménytelenül.) A költők közül a testület Jánosz István, Rába György és Lakatos István teljesítményét tartotta jutalmazandónak. Irodalomtörténész-ként Kéry László – a felszabadult ország első irodalmi folyóiratának, a *Magyaroknak* a szerkesztője – kapott támogatást.⁴⁷ Bár Schöpffin korainak tartotta elismerését, elfogadta a kollektív döntést. Basch és Schöpffin is sokra értékelték Pilinszky költészetét. Pilinszky eljuttatta a kurátoroknak újabb versei gépiratát, s ők saját hatáskörben 2000 forintot szavaztak meg számára, Schöpffin ennél többet, ún. munkajutalmat is kilátásba helyezett, s megüzente, szívesen látja a költőt otthonában.⁴⁸

Az 1949-es díjosztásból sok sérelem származott. A minisztérium, illetve az MDP Agitációs és Propaganda Bizottsága átírta a névsort. Németh László helyére Szabó Pált tették, Szabó Magda helyére Nagy Sándort, továbbá díjat adtak Kuczka Péternek is.⁴⁹

⁴⁶ Nagy Sándor (1922–1990), újságíró, író. 1949-ben Kossuth-díjat kapott, 1952-ben Sztálin-díjat.

⁴⁷ Kéry László (1920–1992), szerkesztő, irodalomtörténész, műfordító, utóbb akadémikus.

⁴⁸ *Dokumentumok V.*, 95–96.

⁴⁹ Szabó Magda neve mint díjazotté meg is jelent a napilapokban. Néhány nappal az ünnepség előtt köszönőlevelet írt Basch Lórántnak, köteteket küldött a tanácsadó testület tagjainak „hálás” köszönettel. Közli: *A Baumgarten Alapítvány. Dokumentumok V.*, 115, 142.

A történeteket Basch Lóránt „szégyenletes fejleményeknek” nevezte egy Schöpffinnek írt levelében, amelyet kivételessége okán hosszabban idézünk. Sok szemrehányást adreshszál benne közvetlenül Schöpffinnek. Nem pusztán arról volt szó, hogy a külső helyzet „kényszerű volt”, hanem arról is, hogy nem cselekedtek – írja Schöpffinnek – „együttesen», mint azt az alapító levél előírja, hanem külön utakon jártunk, illetve Te, kedves Aladár, álláspontodnak velem való közlése nélkül foglaltál állást úgy a Szabó Pál, mint a Kuczka esetben pozitív irányban, eltérve az én negatív álláspontomtól, mindkét esetben. [...] Én tájékozattalak mindig a nálam történekről, sőt, Fülepet is tájékoztattam. Rosszul esett, hogy a Te álláspontodat nemcsak, hogy előzetesen nem beszéltük át, de utólag sem Tőled tudtam meg; így én nem tudtam érvényesíteni azt az álláspontot, amely felfogásom szerint a körülmények között lehetséges és az alapítvány szempontjából helyesebb is lett volna. [...] Azt hiszem, lojalitásom ellen semmi kifogásod, mindig háttérben kívántam maradni, és mindenről híven beszámolni. Ez az oka múltkori felháborodásomnak; amit nagyon sajnálok, és különösen, hogy felizgattalak és idegen helyen átengedtem magam az indulataimnak, kérlek, felejtsd ezt el. Sajnos én magát az egész esetet soha nem fogom tudni elfelejteni. Az alapítvány presztízse kimondhatatlanul sokat vesztett. Vajon mit lehet ebből még helyrehozni a külvilág előtt? És nem érdemesebb-e meghalni, semmint a dicstelen életet folytatni? Mert arra nem vagyok hajlandó, hogy Baumgarten Ferenc nevét pártpolitika zászlajára tűzessem. A párt szempontjait a

legmesszebbmenőkben kívánom támogatni, de eszközül nem adom oda magamat. Ezzel az alapítvány értelmét és létjogosultságát vesztené.” A továbbiakban Basch értesüléseiről tájékoztatta Schöpflint, úgy tudta, hogy a parasztpárt fúrta meg Németh Lászlót, hogy a helyébe Szabó Pált hozhassák be. „Ha ilyesmi lehetséges, nem szabad Baumgarten-díjat kiadni.” S végül jelzi Schöpflinnek, hogy a mellékelt papírokból, ill. utalványból kiderül, hogy Szabó Pál „az MDP központjának tisztviselője, úgy mondják, jó fizetéssel”. S hogy ő, Basch Lóránt – feltehetően komoly malíciával írja – nem tartja szükségesnek külön kiértékelni. „Én most már nyugodtan nézek minden fejlemény elé. Lukács hazajöttéig úgyszemint történik semmi. Csak szeretném, ha Oszkár sem foglalkoznék ezzel az ügygel. Ő a párt embere, és így nem védheti meg, aminthogy nem is védte eddig meg az alapítványt, amelynek szabályait egyébként csak felületesen ismeri” – jegyzi meg keserűen.⁵⁰ Világosan nyílnak szét a frontok. Basch és Schöpflin egy oldalon, de az itt idézett levélből az tűnik elő, hogy alkalmilag talán Schöpflin is befolyásolhatóvá vált. (Utóbb a betegeskedő Schöpflin nagyothallása is szóba került, minthogy telefonon tárgyalt vele a felügyeleti hatóság képviselője.) Lukács Györgyben töretlen volt a bizalmuk, mint Basch írta Lukácsnak az 1949-es, a jutalmazottakat az utolsó pillanatban kicserélő jutalmazást követően: „látni tetszik, hogy mennyire hiányzott nekünk a kritikus napokban. Mi pedig Schöpflinnel

úgy láttuk, hogy a meg nem alkuvó Baumgarteni szellemet a jövőben csak akkor tudjuk érvényre juttatni, ha Ön bennünket részvételével támogat.”⁵¹ Ugyanekkori Bohuniczky Szeffi segélykérő (a fűtés hiányát felpanaszoló) levele, amiből viszont már az látszik, hogy a minisztérium vagy az irodalompolitikai közhangulat célulvú elvárásokat támaszt: „most egy nagyobb regényen dolgozom. Ha a mai kor követelményeit ez nem is éri el: bennem a hit, hogy író vagyok.”⁵² Bárány Tamás⁵³ is segélyért fordul az alapítványhoz, regényét Schöpflin is, Basch is olvasták, jó véleménnyel voltak róla, de a segélykeret kimerülése folytán csak fél év múltán tudtak pénzt juttatni számára.⁵⁴

1949-ben, a második díjosztó alkalomával Schöpflin Aladár a Kossuth-díj arany fokozata érdemrend II. osztályú [sic! – Sz. Á.] kitüntetésében részesült. Az alkalom is „második”, a fokozat is, amit a cifra elnevezés látványosan enyhített.⁵⁵ Schöpflin – ekkor már betegen – hálás volt az elismerésért. A *Független Magyarország* megszólaltatta, s ekkor ezeket a szavakat mondta, vagy adták a szájába: „Egyre világosabban látom,

⁵¹ Basch Lóránt Lukács Györgynek, 1949. február 9. Közli: *A Baumgarten Alapítvány. Dokumentumok V.*, 138–139.

⁵² Bohuniczky Szeffi Basch Lórántnak, Budapest, 1949. február 15. Közli: *A Baumgarten Alapítvány. Dokumentumok V.*, 141.

⁵³ Bárány Tamás (1922–2004), író. 1941 és 1945 között fővárosi tisztviselő volt, állását elvesztette. Szerkesztőként dolgozott a szociáldemokrata *Világosság*nál, az 1945 és 1947 között működött *Budapest*nél. Utóbb igen termékeny, szabadfoglalkozású író lett.

⁵⁴ Basch Lóránt Bárány Tamásnak, 1949. március 22. Közli: *A Baumgarten Alapítvány. Dokumentumok V.*, 147.

⁵⁵ A díj értéke 20 ezer forint volt. Darvas–Klement–Terjék: *Kossuth-díjasok és Allami díjasok Almanachja*, 85.

⁵⁰ Basch Lóránt Schöpflin Aladárnak, 1949. január 20. *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, 408–409.

hogy az irány nem hajolhat el a magyar élet általános irányától, és mind irodalmilag, mind esztétikailag a szocialista realizmus felé kell mutatnia. Már fiatal koromban is a realista írók állottak legközelebb hozzám.” Az idézet első fele nem vall Schöpflinre, változatlan (!) személyi kapcsolatait sem jellemezhetjük ennek alapján. Hűséges maradt minden régi kortárshoz, élő szerzőhöz. Az utolsó mondatban lehet némi igazság, de inkább publicisztikus hatású, nem mély, átgondolt személyes vallomás. A ’realista’ fogalma reflektálatlan, nagyon általános is a szövegben. Az újhordas fiatalok álltak legközelebb hozzá, ugyanebben az interjúban mondja: „az ifjúság iránti jóindulat különben tartozásom nekem, mint a Baumgarten Alapítvány egyik kurátorának. Feljük tekintek nagy-nagy bizakodással”.⁵⁶

Az irodalmi tehetségről, az esztétikai minőségről szolt az interjú, ám két hét múltán ismét Révaihoz kellett fordulnia, mert ismét államosítani akarták a Sas utcai épületet, „amelynek földszintjét és félemeletét a maguk erejéből” építettek újjá, s a további emeletek helyreállítására is elkészítették a terveket. Leveléhez csatolta Basch Lóránt egzakt és egyértelmű hangú feljegyzését a ház és az alapítvány ügyéről. Basch nyilvánvalóvá tette, hogy „ezúttal tehát az alapítvány jövedelmének teljes megszűntéről és az alapítvány megsemmisüléséről van már szó, ami a *Baumgarten-díj* megszűntét involválná”. Ugyancsak hangsúlyozta a levél, hogy a végrendelet szerint „csak az

alapító által hagyott jövedelemből kerülhet sor a díjak kiosztására”, és hogy a jelenben a gazdasági és a kultúrpolitikai célok nem esnek egybe. Basch leszögezte, hogy az állami szubvenció ellentmondana a végrendeletnek.⁵⁷ Révai válaszelevele erős utalással felfedte a (kultúr)politikai szándékot. „[M]i volna a véleményed arról, ha a Baumgarten-díjat meghagynánk eredeti rendeltetésére – fiatal írók segélyezésére –, de megfosztanánk individualista jellegétől, és állami kezelésbe kerülne”.⁵⁸ Áruklodó az ’individualista’ jelző, ami nemsokára a korszak szitokszavává lett, és – láttuk – már 1946-ban megbélyegző szándékkal szerepelt Lukács György szóhasználatában is.⁵⁹ Révai levelére csak két hónap múltán válaszolt Schöpflin, aki szanatóriumban volt, eltiltva minden szellemi munkától. Révait közben népművelési miniszterré nevezték ki, ehhez gratulál levele első bekezdésében Schöpflin. Elgondolkodó tónusban, alaposan érvelve, de határozottan jelenti ki, hogy Baumgarten Ferenc „végrendelete az alapítvány autonómiájára van felépítve”, s hogy bár nem tud egyértelmű választ adni Révai kérdésére, a támpont a kezében a „végrendeletben kifejezett szándék”. Bízik Révaiban, aki „annyi jóindulatot” mutatott „az ügy iránt eddig is”, hogy nála „jó helyen van az ügy”.⁶⁰ A levélre érkező válaszról nincs tudomásunk. A fennmaradt

⁵⁷ Schöpflin Aladár Révai Józsefnek, Budapest, 1949. április 8. Közli: *A Baumgarten Alapítvány. Dokumentumok V.*, 152–154.

⁵⁸ Révai József Schöpflin Aladárnak, Budapest, 1949. április 20. Közli: *A Baumgarten Alapítvány. Dokumentumok V.*, 155.

⁵⁹ Ld. az 1368. sz. lábjegyzetet.

⁶⁰ Schöpflin Aladár Révai Józsefnek, Budapest, 1949. június 18. Közli: *A Baumgarten Alapítvány. Dokumentumok V.*, 156–158.

⁵⁶ *Független Magyarország*, 1949. március 14. Közli: *A Baumgarten Alapítvány. Dokumentumok V.*, 146.

Schöpflin–Basch-levelezésben már csak segélyezési ügyek (Csorba Győző, Kürti Pál, Rába György, Jánosy István, Thurzó Gábor, Dánielné Lengyel Anna, Galsai Pongrác, Kárpáti Aurél, Marconnay Tibor, Halmi Bódog, Molnár Kata, Török Sándor, Vidor Miklós, Hajnal Gábor, Nemes Nagy Ágnes, Fodor András, Tamási Áron) szerepelnek.

Rédey Tivadar mondta ki 1950. január 18-i keltezésű levelében, hogy mivel nem volt testületi ülés, nem volt díjkiosztó, „ezek után azt sejtem: megszűnt az alapítvány. Valóban ezt kell megtudnom? Ha ez történt, szeretném is megtudni, hogy a múltammal való kapcsolatok felbomlásának végtelen sorozatában ezt is számontarthatassam. Kérek tehát egy-két szónyi választ.”⁶¹ Válaszról nincs tudomásunk. 1950 pünkösdjén jelentették be a Baumgarten-díjat *felváltó* József Attila-díj megalapítását. A *Magyar Nemzetben* Parragi György⁶² visszamenőleg – a korszak ugyancsak erős megbélyegző fordulatával: ’reakciós’ – megtámadta a Baumgarten Alapítványt. Ezt írta vezércikkében: „[a] régi rendszerben a magyar államtól, reakciós kormányzattól részben független, de azért kisebb mértékben ugyancsak reakciós Baumgarten-díjakon felül semmiféle támogatásban nem részesültek az írók.”⁶³ Basch Lóránt és Schöpflin kö-

zösen tiltakoztak a főszerkesztőnél és kértek helyreigazítást, hiába.

1950. augusztus 8-án Schöpflin Aladár meghalt.⁶⁴ Halála az őt ismerők számára nem volt váratlan.⁶⁵ Gyászjelentését a névleg még létező Baumgarten Alapítvány készítette el. Augusztus 12-én temették el a Kerepesi temetőben. A dízsírhelyet – a nyugatosok közelében, de jó húsz méterrel távolabb – a főváros adományozta.⁶⁶ Temetése nem volt méltó jelentőségéhez, magán viselte az új korszak, a Rákosi-kor jegyeit.⁶⁷ A méltó megemlékező Illyés Gyula lehetett volna, akivel (társ)szerkesztők voltak Babis mellett, majd a *Magyar Csillag* kötelékében. Búcsúztathatták volna – ideális esetben, persze – fiatal felfedezettjei, az utolsó Baumgarten-díjasok, jutalmazottak, akik számára igazodási pont volt a véleménye.

Szabó Lőrincnek 1950. augusztus 15-én érkezett meg 2000 forint, az adományozó csekkszelvény szerint „beszerzésre”. A család felhívta Basch Lórántot, hogy megköszönje. Basch azt mondta, nem az ő érdeme, „szegény Schöpflin bácsi utolsó akaratára, cselekedete volt, halála előtt négy nappal. [...] Schöpflinnének azonnal írjon, én felhívom, és el is

⁶¹ Rédey Tivadar Basch Lórántnak, Bp., 1950. január 18. Közli: *A Baumgarten Alapítvány. Dokumentumok V.*, 172–173.

⁶² A *Magyar Nemzet* főszerkesztője ekkor Mihályfi Ernő, újságíró, kispárti politikus, korábbi tájékoztatásügyi miniszter (1947) volt. Parragi György (1902–1963), újságíró, politikus, képviselő, tevékeny antifasiszta publicista, akit a német megszállás után Mauthausenba hurcoltak.

⁶³ (P. Gy.): A munkakedv és életkedv ünnepe. *Magyar Nemzet*, 1950. május 28. 1.

⁶⁴ Minden egyéb közölt dátum helytelen. Forrás: Schöpflin Aladár halotti anyakönyvi kivonata. A szerző birtokában.

⁶⁵ Schöpflin Gyula egészen 1949-ig kommunista maradt, káderként nevezték ki a Magyar Rádió műsorigazgatójának, majd Stockholmba követnek, megbízása kiterjedt Dániára és Norvégiára is. Rajk László 1949 májusi letartóztatása után családjával együtt az emigrációt választotta, s búcsúüvélben köszönt el édesapjától, tudva, hogy személyes találkozásra nem lesz már módjuk az életben.

⁶⁶ A parcella ma is rendezetlen a művészparcella többi részéhez képest.

⁶⁷ [Eltemették Schöpflin Aladárt]. *Magyar Nemzet*, 1950. augusztus 13. 6.

megyek hozzá...”⁶⁸ Sík Sándor így írt Schöpflinről Basch Lórántnak: „Gyulai Pál után, azt lehet mondani, egyetlen kritikusunk volt, aki a leghatásosabban őrizte ellen a magyar írók [...] alkotásait. Éles értelem, finom érzék, a lényeg felismerése, világos előadásmód, a fejlődés bátor szolgálata annyira jellemezte őt, mint senki más kortársai közül.”⁶⁹

⁶⁸ Szabó Lőrincné Szabó Lőrincnek, 1950. augusztus 15. *Harminchat év. Szabó Lőrinc és felesége levelezése II.* [1945–1957] Sajtó alá rend. Kabdebó Lóránt. Magvető, Budapest, 1993. 571.

⁶⁹ Sík Sándor levele Basch Lórántnak, 1950.

A Baumgarten Ferenc Alapítványt 1950. október 24-én a Népköztársaság Elnöki Tanácsa 1949. évi 2. sz. törvényerejű rendelete 1. §-a b) pontja megszüntette, ingó és ingatlan vagyonát az államkincstár tulajdonába adta. A vagyon egyszer s mindenkorra eltűnt. És hosszú időre eltűnt sok olyan esztétikai érték is, aminek elismertetésére Schöpflin Aladár mintegy fél évszázadot szánt.

augusztus 14. Közli: *A Baumgarten Alapítvány. Dokumentumok V.*, 188–189.

Szerzőink könyvei

